

УДК 930 (477)+94 (093)

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ФЕНОМЕНУ

І.М. Тимків, аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

У статті проаналізовано наукові праці, присвячені феномену історичної пам'яті.

Ключові слова: історична пам'ять, колективна пам'ять, історіографія, мистецтво пам'яті, місця пам'яті, політика пам'яті.

Історична пам'ять українців є соціокультурним атрибутом національної ідентичності. **Актуальність** ґрунтовного дослідження феномену зумовлюють завдання суспільної консолідації та здійснення Українською державою ефективної політики пам'яті. Становлення і розвиток історичної пам'яті українців є критично важливими чинниками подальшого розвитку держави-нації, її демократичного європейського майбутнього.

Мета дослідження полягає в комплексному вивченні становлення та розвитку української і зарубіжної історіографії історичної пам'яті з її подальшим системним аналізом.

Об'єктом дослідження є українська та зарубіжна історіографія історичної пам'яті.

Предмет дослідження – історіографічний процес, що включає в себе розвиток концепцій, ідей та поглядів вітчизняних і зарубіжних істориків на проблему.

У науковому дискурсі широкого вжитку набуло поняття історичної пам'яті, дослідження якого можна віднести до найактуальніших проблем сучасної гуманітарної науки. Розуміння важливості стану та перспектив становлення історичної пам'яті для подальшого розвитку держав-націй ще з XIX ст. привертало увагу дослідників. У XX столітті бере початок теорія

історичної пам'яті, засновником якої вважається французький соціолог Моріс Хальбвак. Звернемо увагу, що раніше дослідженням даної проблеми займався його вчитель Анрі Бергсон, який наполягав, що “простір”, “час” і “колективна пам'ять” взаємопов'язані. Саме така теза і лягла в основу концепції Хальбвакса, яку він назвав “соціальними структурами колективної пам'яті”: колективна пам'ять вкорінена у конкретний соціальний досвід, отже, тісно пов'язана з часовими й просторовими уявленнями [53]. Суть гіпотези Хальбвакса у тому, що історія та історична пам'ять у багатьох відношеннях протилежні: “Історія зазвичай розпочинається в той момент, коли закінчується традиція, коли стихає і розпадається соціальна пам'ять. Доки спогади продовжують існувати, немає необхідності фіксувати їх письмово... Тому необхідність написати історію того чи іншого періоду, суспільства чи навіть людини виникає лише тоді, коли вони відійшли так далеко в минуле, що в нас мало шансів знайти довкола себе багато свідків, які зберігають про них які-небудь спогади” [53]. Хальбвак виділяє дві основні риси, котрі відрізняють колективну історичну пам'ять від історії. По-перше, в ній немає чітких поділів (на періоди чи схеми), що присутні в історичній науці. Пам'ять – безупинний хід думок. Вона зберігається у свідомості лише тієї групи, яка її підтримує. По-друге, якщо історія як наука намагається бути універсальною, і при всіх поділах на національні історії чи історії по періодах, є лише одна історія, то колективної пам'яті одночасно може співіснувати кілька варіантів. Це визначається одночасним існуванням великої кількості груп, а у житті людина пов'язана з багатьма із них [53].

Інтерес до історичної пам'яті помітно зріс після Другої світової війни. У контексті питання про відповідальність за цю трагічну подію та злочини гітлерівського режиму історична пам'ять розглядалася одним із найвідоміших соціологів ХХ століття Теодором Адорно – лідером Франкфуртської школи. Під впливом трагедії Голокосту Адорно звернувся до вивчення історичного коріння антисемітизму і розробив теорію, відповідно до якої політична поведінка має детермінуватися

соціопсихологічними факторами. В умовах гострих дискусій у ФРН про те, чи можна перекладати відповідальність за діяння фашистської диктатури на німецький народ, Адорно звернувся до концепції історичної пам'яті. Він зазначав, що у спогадах про драматичні події, такі як масові вбивства чи депортації, присутні намагання використовувати пом'якшені вираження, замовчування. Не дивлячись на те, що Адорно наголошує на властивому частині німецького суспільства намаганні до “витіснення” пам'яті про нацизм, він все ж бачив позитивні тенденції, спрямовані не на забуття, а на осмислення і осудження такого минулого, повний розрив з яким можливий тоді, коли будуть подолані причини даних подій [1].

Ще одна лінія культурно-історичних досліджень, котрі мали безпосередній вплив на вивчення історичної пам'яті, втілена у книзі англійської дослідниці Френсіс Йейтс “Мистецтво пам'яті” (1966) [27]. Авторка аналізує способи, в які “мнемотехніки” (або ж мистецтво пам'яті) існували та відшліфовувалися в середні віки і за часів Ренесансу. Важливий елемент праці – підкреслення того факту, що пам'ять тісно пов'язана з простором, а також у певному сенсі її перформативність, тобто властивість бути представленою, розіграною у формі дійства чи репрезентованою у вигляді “фігур” – мнемонічних позначок [27].

Важливим інтелектуальним фактором, що посилив інтерес до історичної пам'яті, була поява такої течії у філософії як постмодернізм. Один із його засновників – Мішель Фуко – по відношенню до історії застосовував термін “контрпам'ять”, аргументуючи це тим, що історики не прагнуть до об'єктивного знання, а обслуговують владу [52]. Постмодерністам належить ідея, що реальної історії не існує, є лише сконструйований в історіографії образ минулого. Такі погляди прослідковуються у працях відомого французького автора П'єра Нори, котрий, розвиваючи погляди Моріса Хальбвакса, заявляв, що “історія вбиває пам'ять” [38]. Протягом кількох років дослідник керував підготовкою багатотомного видання “Місця пам'яті”, над яким працювали 45 відомих

французьких дослідників. Дослідження являє собою описи формальних проявів національної пам'яті – комеморативних монументів та святинь, національних історичних хронік, довідників та підручників з історії, публічних архівів та музеїв, створених задля збереження ідентичності Франції. “Місця пам'яті” визначаються як своєрідні точки дотику, на яких складається і концентрується пам'ять суспільства. Їх головна функція – збереження колективної пам'яті [38].

Важливе інтелектуальне починання у вивченні історичної пам'яті носить історіографічний характер і пов'язане з вивченням ментальності як системи колективних уявлень, що існували в минулому. Такий поворот був здійснений під впливом відомої французької школи Анналів, історики якої, зробивши заяву про синтетичну історію, вивчення ментальності визначили одним із пріоритетів своїх досліджень. Починаючи з 1980-х рр., представники так званої нової культурної історії та мікроісторії, що виникли у США, також присвячували свої роботи вивченню даної проблеми [44].

Праця німецького вченого-єгиптолога Я. Ассмана “Культурна пам'ять”, базуючись на конкретному дослідженні давніх культур, в першу чергу Давнього Єгипту, має неабияке теоретичне значення [3]. Автор вказує, що опирається на ідеї М. Хальбвакса, розвиваючи їх у напрямку культурологічного підходу. Ассман вводить поняття “пам'ятаючої культури”, наголошуючи, що воно не має нічого спільного з мистецтвом запам'ятовування. Дослідник говорить про два види пам'яті – комунікативну та культурну. До першої пристосовані всі члени групи, друга – має своїх носіїв (шаманів, жерців, письменників, вчених). Культурна пам'ять, на відміну від комунікативної, не поширюється самостійно, а потребує спеціального ставлення, а тому піддається контролю. У ній минуле, за словами Ассмана “звертається у символічні фігури, до яких прикріплюються спогади. Культурному пригадуванню властиве щось сакральне. Фігури пригадування мають релігійний зміст, і відновлення їх у пам'яті часто здійснюються у формі свята. Свято слугує – окрім багатьох інших функцій –

також відновленню у пам'яті обумовлюючого минулого. Обумовлюється через звернення до минулого ні що інше, як ідентичність групи, яка пригадує” [3].

Справжню хвилю інтересу істориків, культурних антропологів, філософів спровокувала праця Пола Коннертона “Як суспільства пам'ятають”, в якій автор аналізує такі поняття як пам'ять, соціальна пам'ять, публічна та колективна пам'ять. Центральною у книзі є концепція “пам'яті-звички”, крізь призму якої нам пропонується подивитися, як інтер'єризується пам'ять, стаючи основою соціального-культурного-політичного безсвідомого. Автор намагається дати відповідь на запитання: як, у який спосіб пам'ять груп підтримується та передається наступним поколінням, розглядаючи структури соціальної пам'яті та церемонії її вшанування [31].

Вагомий внесок у вивчення концепту робить сучасна російська історична наука. Цінними у даному контексті є праці Л. Репніної, І. Савельєвої, М. Румянцевої, Ж. Тощенко [40; 41; 42; 47]. Зокрема, Л. Репніна пропонує погляд на історичну пам'ять як на символічну репрезентацію минулого, один із вимірів індивідуальної та колективної пам'яті, канал передачі досвіду та відомостей про минуле, важливу складову самоідентифікації людини та соціальних груп. Дослідниця розглядає дане поняття “як складний соціокультурний феномен, пов'язаний з осмисленням історичних подій та історичного досвіду (реального та/або уявного) й одночасно – як продукт маніпуляцій масовою свідомістю у політичних цілях” [40, с. 131]. На розбіжностях у концептуалізації феномену наголошують І. Савельєва та А. Полетаєв: “Історична пам'ять інтерпретується окремими авторами: як спосіб збереження та трансляції минулого у добу втрати традицій (звідси – винайдення традицій та встановлення “місць пам'яті” у сучасному суспільстві); як індивідуальна пам'ять про минуле; як частина соціального запасу знань, існуюча вже у примітивних суспільствах; як колективна пам'ять про минуле, якщо йдеться

про суспільство; як ідеологізована історія, найбільш пов'язана з виникненням держави-нації” [42, с. 191].

Для вітчизняної гуманітарної науки проблема історичної пам'яті стала особливо актуальною після здобуття Україною незалежності й виникнення потреби осмислення історичної (і суспільної загалом) свідомості у процесі формування національної ідентичності. Набуття виразно національного українського обличчя вітчизняною історичною наукою відбувалося у важкому протиборстві з офіційною “єдинонеподільною” схемою історичного розвитку як у суто науковій сфері, так і з її втіленням у масову свідомість. У цей час зростає вага національного історичного знання, а сама історична пам'ять перетворюється у могутній засіб формування національної свідомості. Починаючи з ХХ століття, поняття “історична пам'ять” дуже швидко поширюється на різноманітні аспекти соціальних уявлень про минуле. До вивчення такого складного явища, яким виглядає історична свідомість сучасних українців, приєдналися не тільки історики, а й соціологи, політологи, культурологи. Проблема формування історичної пам'яті актуалізується та перебуває у полі досліджень сучасних українських науковців та представників закордонних українознавчих центрів, таких як Я. Грицак, Л. Зашкільняк, Ю. Шаповал, Ю. Зерній, А. Киридон, І. Гирич, С. Єсельчик, В. Масненко, В. Артюх, О. Смоляр та ін. [4; 11; 12; 13; 14; 17; 18; 19; 20; 21; 33; 43; 55; 56].

Ярослав Грицак (доктор історичних наук, професор Українського католицького університету) у своїх дослідженнях звертає увагу на особливості історичної пам'яті українського народу та її неможливість бути єдиною і спільною для всіх українців через тривалий період перебування українських земель у складі різних держав [12; 13; 14].

Леонід Зашкільняк досліджує роль історичної пам'яті та історіографії у формуванні національної свідомості. Автор робить висновки про те, що історична пам'ять спільноти ґрунтується на “місцях пам'яті” і “героях”, з якими ця спільнота себе ідентифікує. Історична пам'ять у таких випадках

служить ідейним засобом легітимації. Історіографія ж, на думку дослідника, завжди виступала одним із провідних чинників формування історичної пам'яті, оскільки остання не можлива без тих чи інших уявлень про загальне минуле. За таких умов історичну пам'ять треба вважати соціально-культурним феноменом, який містить у собі не тільки особистісні образи власного досвіду, а й відповідні пласти культурних уявлень епохи і соціального середовища [18].

Юрій Шаповал (доктор історичних наук, професор, керівник Центру історичної політології та завідувач відділу політології Інституту політичних та етнопонаціональних досліджень Національної академії наук України) та Юлія Зерній (Національний інститут стратегічних досліджень) аналізують державну політику пам'яті в Україні. Ґрунтовними є дослідження історичної пам'яті як одного із чинників формування національної ідентичності, здійснені Ю. Зерній [19; 20; 21; 22; 55; 56].

Дещо відмінний погляд на феном історичної пам'яті пропонує В'ячеслав Артюх (кандидат філософських наук, доцент СумДУ), розглядаючи загальнонаціональну історичну пам'ять як угоду (культурну, ідеологічну) між різними варіантами локальних моделей пам'яті, що належать різним соціальним групам та політичним силам, які їх представляють [4]. Наявність спільної історичної пам'яті є, на думку автора, матрицею, на основі якої формується нація [4].

Алла Киридон (доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин Київського славістичного університету) у своїх дослідженнях аналізує концепт "історична пам'ять", дефініційну диференціацію концепту, розробляє нові підходи щодо співвідношення професійної історіографії та колективної пам'яті [29]. Авторка трактує "історичну пам'ять" як сукупність уявлень про соціальне минуле, які існують в суспільстві на масовому та індивідуальному рівнях, з урахуванням їх когнітивного, образного та емоційного аспектів [29, с. 113].

Дещо відмінною є думка Н. Яковенко, яка зазначає: “Історична пам’ять – красива метафора й не більше. Адже людська пам’ять про пережите зазвичай не сягає глибше трьох поколінь, тож ідеться про вигаданий образ минулого – певне “колективне переживання”, яке згуртовує спільноту... В цьому сенсі “історична пам’ять”, по суті, тотожна мітові, бо вибирає з хаотичного плину суцього лише якісь певні, потрібні спільноті, вартості, а також дає змогу долати тимчасовість і скороминущість життя окремої людини” [57, с. 34].

Таким чином, дослідження історичної пам’яті охоплює великий проміжок часу – від XIX століття до сьогодення, однак масштабне систематизоване її вивчення тільки розгортається. Це зумовлено цілим рядом концептуальних, економічних, політичних та інших чинників. Така ситуація спричиняє наявність кризових явищ у самоідентифікації українців, відсутність цілісного образу вітчизняної історії на рівні колективної пам’яті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адорно Т. Дослідження авторитарної особистості / Теодор Адорно. – М.: Срібні нитки, 2001. – 416 с.
2. Анкерсміт Ф. Постмодерністська “приватизація минулого” / Франклін Анкерсміт // Україна Модерна – Вип. 4 (15): Пам’ять як поле змагань / Гол. ред. Я. Грицак – К.: Критика, 2009. – С. 246 – 271.
3. Ассман Я. Культурна пам’ять: лист, пам’ять про минуле і політична ідентичність у високих культурах древності / Ян Ассман. – М.: Мови слов’янської культури, 2004. – 368 с.
4. Артюх В. Зміст поняття історична пам’ять на тлі українських реалій [Електронний ресурс]. / В’ячеслав Артюх. – Режим доступу: soippo.narod.ru/documents/konf.../artuh
5. Артюх В. Дещо про політику історичної пам’яті [Електронний ресурс] / В’ячеслав Артюх. – Режим доступу: http://www.pravoslavyya.sumy.ua/readarticle.php?article_id=11.
6. Вельцер Х. Історія, пам’ять і сучасність минулого [Електронний ресурс] / Харальд Вельцер // Недоторканий запас, 2007. – № 2 – 3 (40 – 41). – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/vel3.html>
7. Вендлянд А. Українське мовчання / Анна Вероніка Вендлянд // Україна Модерна. – Вип. 4 (15): Пам’ять як поле змагань / Гол. ред. Я. Грицак – К.: Критика, 2009. – С. 311 – 318.
8. Вівчарик М. Українська нація: шлях до самовизначення / Вівчарик М., Панченко П., Чмихова В. – К.: Вища школа, 2001. – 287 с.

9. Гаген М. Чи має Україна історію? [Електронний ресурс] / Марк фон Гаген // *Ab Imperio*. – 2000. – № 1. – Режим доступу: http://wikilivres.info/wiki/%D0%98%D0%BC%D0%B5%D0%B5%D1%82_%D0%BB%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8E%3F
10. Герасімов І. *Judenrein* пам'ять та її невідповідності / Ілля Герасімов // *Україна Модерна* – Вип. 4 (15): Пам'ять як поле змагань / Гол. ред. Я. Грицак – К.: Критика, 2009. – С. 319 – 325.
11. Гирич І. Концептуальні проблеми історії України / Ігор Гирич. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 224 с.
12. Грицак Я. Нариси історії України: формування української модерної нації / Ярослав Грицак. – К., 2000. – 249 с.
13. Грицак Я. Україна – це модерний продукт [Електронний ресурс] / Ярослав Грицак // *Тиждень*. – 2008. – 25 січня. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Publication/2860>
14. Грицак Я. Парадокси національної ідентичності [Електронний ресурс] / Ярослав Грицак. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/189810/>
15. Джадт Т. „Місця пам'яті” П'єра Нора: Чиї місця? Чия пам'ять? / Тоні Джадт – *Ab Imperio*. – 2004. – № 1. – С. 44 – 72.
16. Експертна доповідь “Україна в 2006 р.: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку”. – К.: Славутич-Дельфін ТОВ, 2007. – 255 с.
17. Єкельчик С. Імперія пам'яті: російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / Сергій Єкельчик. – К.: Критика, 2008. – 303 с.
18. Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії у сучасному світі / Леонід Зашкільняк // *Україна – Європа – Світ*. – Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 156 – 159.
19. Зерній Ю. Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності [Електронний ресурс] / Юлія Зерній // *Політичний менеджмент*. – 2010. – № 1 (40). – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=89&c=2250>
20. Зерній Ю. Державна політика пам'яті в Україні: Становлення та сучасний стан / Юлія Зерній // *Стратегічні пріоритети*. – 2008. – № 3. – С. 41 – 51.
21. Зерній Ю. Генеза та сучасний зміст поняття історичної пам'яті / Юлія Зерній // *Стратегічні пріоритети*. – 2008. – № 1 (6). – С. 32 – 39.
22. Зерній Ю. Історична пам'ять як об'єкт державної політики / Юлія Зерній // *Стратегічні пріоритети*. – 2007.- № 1 (2). – С. 71–76.
23. Іван Павло П. Пам'ять та ідентичність. – Львів: Літопис, 2005. – 167 с.
24. Іонов І. Національні міфи, цивілізаційний дискурс та історична пам'ять у XVII – XIX ст. / Ігор Іонов // *Діалог з часом* / під. ред. Репніної Л.,

Петрової М. – М.: Вид-во ЛКІ, 2007. – Вип. 21: Історичні міфи та етнопонаціональна ідентичність. – С. 243 – 273.

25. Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність : матеріали “круглого столу”, 22 квіт. 2008 р. / за заг. ред. Ю. Зерній. – К.: НІСД, 2008. – 68 с. – [Електронний ресурс]. – Дата створення: 22. 04. 2008. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>

26. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посібник / Литвин В., Гусєв В., Слюсаренко А. – К.: Вища школа, 2002. – С. 281.

27. Йейтс Ф. Мистецтво пам'яті // Френсіс Йейтс. – СПб: Університетська книга, 1997. – 167 с.

28. Каппелер А. Політика оцінки історії в сучасній Україні: Росія, Польща, Австрія та Європа / Андреас Каппелер // Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер / Пер. з англ. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – С. 274 – 292.

29. Киридон А. Концепт “історична пам'ять”: варіативність дефініювання / Алла Киридон // Україна – Європа – Світ. – Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 112 – 116.

30. Кисла Ю. Українська історична пам'ять: конструювання загальнорадянської ідентичності в УРСР у сталінський період / Юлія Кисла // Наукові записки. – Т. 78. – К.: Вид. дім “Києво – Могилянська академія”, 2008. – С. 34 – 39.

31. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / Пол Коннертон / Пер. з англ. С. Шліпченко. – К.: Ніка-Центр, 2004. – 184 с.

32. Майнеке Ф. Загальний погляд на націю, національну державу і космополітизм. Ч. 4. Нація як концепт та цінність / Фрідріх Майнеке // Націоналізм. Антологія / упорядк.: О. Проценко, В. Лісовий . – К., 2000. – С. 13 – 24.

33. Масненко В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості / Віталій Масненко // Укр. іст. журн. – К.: Наукова думка, 2002. – № 5. – С. 49 – 62.

34. Мінк Ж. Європа та її болісні минувшини / Ж. Мінк, Л. Неймайєр у співпраці з П. Боннармом. – Пер. з фр. Є. Марічева. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 272 с.

35. Мінк Ж. Геополітика, примирення та ігри з минулим: на шляху до нової пояснювальної парадигми колективної пам'яті / Жорж Мінк // Україна Модерна. – С. 63 – 77.

36. Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст / Лариса Нагорна. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.

37. Новак А. Історик на полі битви за пам'ять / Анжей Новак // Україна Модерна. – Вип. 4 (15): Пам'ять як поле змагань / Гол. ред. Я. Грицак – К.: Критика, 2009. – С. 95 – 103.

38. Нора П. Всесвітнє торжество пам'яті [Електронний ресурс] / П'єр Нора // Недоторканний запас, 2007. – № 2 – 3 (40 – 41). – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html>
39. Потульницький В. Українська і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII – XX століть / Володимир Потульницький. – К.: Либідь, 2002. – 480 с.
40. Репніна Л. Пам'ять і знання про минуле в структурі ідентичності / Лариса Репніна // Діалог з часом / під. ред. Репніної Л., Петрової М. – М.: Вид-во ЛКІ, 2007. – Вип. 21: Історичні міфи та етнонаціональна ідентичність. – С. 5 – 21.
41. Румянцева М. “Місця пам'яті” в структурі національно-історичного міфу / Марія Румянцева // Діалог з часом / під. ред. Репніної Л., Петрової М. – М.: Вид-во ЛКІ, 2007. – Вип. 21: Історичні міфи та етнонаціональна ідентичність. – С. 106 – 118.
42. Савельєва І. Знання про минуле: теорія й історія / І. Савельєва, А. Полетаєв. – СПб: Наука, 2006. – 751 с.
43. Смоляр О. Пам'ять та політика // Олександр Смоляр // Україна Модерна. – Вип. 4 (15): Пам'ять як поле змагань / Гол. ред. Я. Грицак – К.: Критика, 2009. – С. 78 – 94.
44. Соколова М. Що таке історична пам'ять [Електронний ресурс] / Марина Соколова. – Режим доступу: <http://pish.ru/blog/articles/articles2008/142>
45. Сюдюков І. Пам'ять як ресурс впливу / Ігор Сюдюков // День. – 2009. – 29 вересня. – С. 4.
46. Ткаченко В. Суд над Кліо: “переформатування” історичної пам'яті / Валентина Ткаченко // Політичний менеджмент. – 2008. – № 6. – С. 54 – 77.
47. Тощенко Ж. Історична свідомість та історична пам'ять. Аналіз сучасного стану [Електронний ресурс] / Жан Тощенко // Нова і новітня історія. – 2000. – №4. – Режим доступу: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/JOURNAL/NEWHIST/HIMEM.HTM>
48. Траба Р. “Другий бік пам'яті”. Історичні досвіди та їх пам'ятання в Центрально-Східній Європі / Роберт Траба // Україна Модерна. – Вип. 4 (15): Пам'ять як поле змагань / Гол. ред. Я. Грицак – К.: Критика, 2009. – С. 53 – 62.
49. Трегуб О. Історична пам'ять як засіб мобілізації національної свідомості / Оксана Трегуб // Магістеріум. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – Вип. 31. – С. 25 – 29.
50. Трубина Н. Память коллективная [Електронний ресурс] / Наталія Трубина // Философская энциклопедия. — М.: Панпринт, 1998. – Режим доступу: <http://terme.ru/dictionary/memory05>
51. Удод О. Історична пам'ять в Україні та європейські цінності / Олександр Удод // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. – №15. – С. 3 – 10.
52. Фуко М. Археологія знань // Мішель Фуко. – Санкт-Петербург: Гуманітарна академія, 2004. – 416 с.

53. Хальбвакс М. Колективна та історична пам'ять [Електронний ресурс] / Моріс Хальбвакс // Недоторканий запас, 2007. – № 2 – 3 (40 – 41). – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>

54. Хальбвакс М. Соціальні рамки пам'яті / Моріс Хальбвакс. – М.: Нове вид-во, 2007. – 348 с.

55. Шаповал Ю. Політика пам'яті в сучасній Україні / Юрій Шаповал // Громадянська освіта. – 2008. – № 36. – С. 7 – 11.

56. Шаповал Ю. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / Шаповал Ю., Набок С., Нагорна Л., Бойко О. та ін. – К.: ІПЕНД, 2013. – 600 с.

57. Яковенко Н. Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 375 с.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФЕНОМЕНА

Ирина Тымкив

В статье анализируются научные труды, посвященные феномену исторической памяти.

Ключевые слова: историческая память, коллективная память, историография, искусство памяти, места памяти, политика памяти.

HISTORICAL MEMORY: THE HISTORIOGRAPHIC ASPECT OF THE PHENOMENON

Iryna Tymkiv

This article analyzes scientific papers devoted to the phenomenon of historical memory.

Key words: historical memory, shared memory, historiography, the art of memory, memorials, politics of memory.